

O PURIZMU

Radoslav Katičić

Razgovaramo li o jezičnoj kulturi, purizam je nezaobilazna tema. Sam pojam kulture kojega jezika uključuje u se brigu oko njegove čistoće, podrazumijeva pomnju pri govorenju i pisanju. Kulture, naime, nema bez vrijednosnih razlika. Gdje se ne traži pomnja i značako razlikovanje, gdje je sve ne samo dopušteno nego i jednako vrijedno, ne treba nikakva kultura. Tamo je naprosto kaos, a kaos je čovjeku smrt. Kultura, pa i jezična, njemu je zato preduvjet života. Stvarajući nju, čovjek zapravo stvara sebe.

Purizam je jedno kulturno opredjeljenje. Nose ga čistunci, koji su se opredijelili za nepopustljivu dosljednost kada se radi o jezičnoj čistoći. Čistunci osporavaju dio jezične zbilje, pa koje je onda čudo ako su i sami osporeni? A doista jesu. Nije potrebno dugo i pažljivo slušati pa da se čuje kako se okomljuju na njih. Rasprava o purizmu pobuđuje emocije. Koliko je jednima mrzak toliko je drugima mio. Nasuprot napadačima stoje branitelji.

Pri izgrađivanju jezičnog standarda svaka se zajednica mora opredijeliti prema purizmu.¹ Kakvo će biti to opredjeljenje zavisi od mnogih činilaca, i od čisto unutrašnjih, jezičnih, i od vanjskih, povijesnih i društvenih. No ne razlikuje se samo odnos jezičnih zajednica prema purizmu, te ga jedne naglašeno odbacuju, a druge ga prihvaćaju i uzdižu, nego se od jezične zajednice do jezične zajednice razlikuju i kriteriji purizma. A da ti kriteriji mogu biti različiti, toga često nismo pravo ni svjesni.

Govoreći o purizmu mislimo obično samo na osjetljivost koja izbjegava riječi tuđega podrijetla. Čistunstvo se zamišlja kao alergija na posudenice. Zato se koji put i ocjenjuje kao jezična isključivost i onda osuđuje i odbacuje kao jezični korelat nacionalnoj isključivosti, kao jezično zatvaranje unutar vlastitoga plota. I kad takvi prosuđivači priznaju purizmu neke jezične prednosti, u čisto tehničkom smislu, odbacuju ga u ime međunarodne povezanosti, u ime otvorenosti svjetskim strujanjima, u ime širega sporazumijevanja i razumijevanja, u ime viših ljudskih vrijednosti.

Takvo razmatranje doista se ne može zaobići. Ono se zasniva na mislima koje se već na prvi pogled čine uvjerljive, a pozivaju se na tako velike vrijednosti i uzvišena načela da se svakoga moraju povoljno dojmiti. Nad purizmom se valja zamisliti, pogotovu što je neka težnja prema čistunstvu prisutna u hrvatskom književnom jeziku već od davnih njegovih početaka i što je obilježila cijelu njegovu povijest.²

¹ Usp. Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb, 1970., str. 47.—50.

² Usp. Dragica Malić, *Počeci hrvatskog književnog jezika*, Prilozi, VII međunarodni kongres slavista, Izdanje Hrvatskog filološkog društva, Zagreb, 1973., 86.: »Usporedba tekstova

Nije, međutim, moguće razgovarati ni razmišljati o čistunstvu ako se pri tome dublje ne razmotri njegova narav. Samo tako će se ono moći ispravno smjestiti u sklop u koji pripada. Tek tako će se onda moći i prosuditi o purističkoj tradiciji što je kao stilistička orijentacija dala hrvatskom književnom jeziku jedno od njegovih bitnih obilježja.

Važno je na prvom mjestu uočiti da je jezik već po samoj svojoj naravi purističan. Zahtijeva, naime, da se govoreći njime služimo izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugima. Jezik je sam po sebi zadavanje i po tome ograničenje i omeđivanje govornih mogućnosti. U svakom je jeziku sadržano određenje toga koje mu govorenje pripada, a koje ne. U svakom se jeziku, bar u načelu, zna što ulazi u nj, a što ostaje izvan njega, i svaki zahtijeva da se govoreći njime ostane unutar njegovih granica, da se odabiru samo takve mogućnosti kakve on predviđa i zadaje. Po tome je stanovit elementarni purizam sastojak same jezične naravi. On je nužnost samoga jezičnoga bića. No kada se govori o čistunstvu ne misli se, dakako, na takav u svakom jeziku nužno prisutan purizam nego je riječ usmjerenosti i o nastojanju koje prelazi te nužne i zato uvijek prisutne okvire. Riječ je o svjesnu odabiru koji na određen način sužava kriterije za pripadnost izražajnih sredstava kojemu jeziku.

Te razlike između prirodnoga i spontanog purizma što je svojstven svakom jeziku i svjesnoga usmjerenja prema strožim kriterijima pripadosti ne bi moglo biti da je sva jezična moć čovjekova sadržana u vladanju jednim i samo jednim zaokruženim i zatvorenim sustavom jezičnih znakova. I po tome se vidi da takva predodžba o jezičnoj moći, a ona je prisutna u jezikoslovnim razmatranjima, nije u skladu sa zbiljom kakvu susrećemo u svojem iskustvu.³

Govoreći ne određujemo samo to što ćemo reći nego i to kako ćemo reći: kakvim jezikom. Čistunstvo isključuje tu onda neke mogućnosti koje bismo po svojoj jezičnoj sposobnosti inače imali, upućuje nas na to da se ne služimo nekim izražajnim sredstvima što tvore dio naše jezične moći jer se ta sredstva iz nekoga razloga smatraju diskvalificiranima. Od svih osobina jezičnih sustava koji se upotrebljavaju u zajednici jedne se odabiru, a druge se ostavljaju po strani.

Ako se tako razmotri čistunstvo, očito se pokazuju dva zanimljiva svojstva njegove naravi. Prvo je to da ono kao svjesno ustanovljeno ograničenje spon-

iz tog najranijeg razdoblja hrvatske pismenosti i književnosti pokazuje još jednu zanimljivu crtu hrvatskog književnog jezika koja se javlja u samim počecima njegove upotrebe i traje stoljećima do danas. To je izrazito jezično čistunstvo u djelima s literarnim pretenzijama. Međutim, dokumenti javne upotrebe, pa i crkvena djela, otvoreniji su od najranijeg vremena stranim utjecajima i u sintaksi i u leksiku, bilo romanskim (latinskim, talijanskim, mletačkim, supstratskim dalmatskim), bilo crkvenoslavenskima.« Usp. još i Robert Auty, *The Role of Purism in the Development of the Slavonic Literary Languages*, *The Slavonic and East European Review*, 51(1973.), 335.—343.

³ Usp. Radoslav Katačić. *Oko temelja jezikoslovlja*. *Suvremena lingvistika*, 9 (1974), u tisku.

tanih mogućnosti zapravo nije različito od ostalih oblika kulture jer je kultura uvijek uvođenje oblika, reda i smisla prihvaćanjem sustavnih ograničenja što se postavljaju mogućnostima spontanoga ponašanja. To više smo pripadnici i dionici koje kulture što smo se prisnije srodili s ograničenjima i usmjerenjima koja ona nalaže, što je naš spontani odabir podudarniji s izborom koji ta kultura određuje i koji određuje nju. Štoviše, čistunstvo je suvislost jezičnoga sustava, otpor njegovu dezintegriranju govornim navikama i mogućnostima što su previše razrožne i premalo usustavljene.

Drugo što se pokazuje jest to da je odbijanje jezičnih sredstava tuđega podrijetla samo jedan od raznih oblika u kojima se čistunstvo može pojaviti. Jer dodatno ograničenje pri porabi jezičnih sredstava što se nudaju pripadnicima koje jezične zajednice ne mora se sastojati u tome da se diskvalificiraju tuđice. Može se sastojati i u čemu drugome.

Diskvalificirati se može sve što ne pripada sustavu kakva korpusa koji se iz izvanjezičnih razloga smatra osobito vrijednim i uzornim. Može se odbacivati sve što ne pripada jeziku najobrazovanijih ljudi, a isto se tako može isključiti sve što ne pripada jeziku najneukijih. Kakvi sveti spisi ili kakva klasična književnost mogu postati mjerilo i to jednako u pozitivnom i u negativnom smislu. I nije manje purizam ako se iz jezične upotrebe nastoji isključiti sve što je specifično jeziku takva korpusa nego što je kad se u njoj prihvaća samo to što se nalazi i u korpusu najvišega prestiža.

Doista se ne može upoznati čistunstvo dok se ne shvati kako raznolika mogu biti njegova lica. Tako alergija prema kovanicama nije manje puristička nego je alergija prema tuđicama. Uvođenje čistoga narodnog jezika u pismenu porabu nije manje čistunstvo od pomnoga čuvanja i njegovanja tradicije što se utvrdila u staroj i časnoj književnosti.

U naše se vrijeme odlučni događaj u novijoj povijesti srpskog književnog jezika, reforma Vuka St. Karadžića, rado tumači kao pobjeda jezične spontanosti. Njegova bi se poznata krilatica: »Piši kako govoriš« doista mogla tako i shvatiti. No razmotri li se bolje njegovo nastojanje, postaje očito da je on po svojem temeljnom usmjerenju bio purist.⁴ Zahtijevao je od pisaca da se ograniče na izražajna sredstva narodnoga jezika i da se klone mnogih uobičajenih i pismenini ljudima onoga vremena vrlo bliskih mogućnosti. Stavljao je dakle stroga ograničenja i tražio veliku pomnju i dodatne napore. Sam je to dobro znao. Protivnicima svoje reforme uputio je ove riječi: »Lakše je pisati po svojoj volji kakogod, nego li narodni jezik učiti i njegovijem se pravilima i svojstvima pokoravati.«⁵ Tu se očito ne radi ni o kakvoj spontanosti nego o napornoj pomnji da se od svih izražajnih mogućnosti što se nude odaberu baš one

⁴ Usp. D. Brozović, n. d. 49. i H. Kuna, *Knjiž. jezik*, Sarajevo, 1972., str. 35.

⁵ Vuka Stef. Karadžića i Save Tekelije pisma o Srpskome pravopisu, Beč 1815. 17.

odabrane, a izbjegnju druge što su otklonjene. Karadžiću je bilo jasno da od njegove reforme piscima njegova vremena nije lakše nego teže. Lakše je od nje imalo tek postati, drugima i u drugo vrijeme. Teška je bila cijena koja se morala platiti za taj dobitak. Karadžićeva je veličina baš u tome što je shvatio da se ta cijena mora platiti.⁶ Dobitak je zaista bio velik. Stvoren je standardni jezik razmjerno pristupačan većini pučanstva, obuhvaćena su njime bila središnja područja pa i zapadni izbojci narodnoga tijela, nacija se onako brzo i naglo kako je bilo potrebno mogla uključiti u razvoj suvremenoga svijeta.

Takva su i tolika dobra proistekla iz jezične reforme zasnovane na purističkim načelima. Plaćena je ne samo velikim teškoćama za izobražene pisce. Mogla se i provesti i bila je svrhovita samo zato što je takvih pisaca bilo malo. Reforma je plaćena i svim onim drugim nedostacima koji prate purističke zahvate. Oslabljene su drevne i prisne veze srpskog književnog jezika i ruskim i bugarskim. Prekinuti su životvorni književni dodiri i otežano je sporazumijevanje. Poslije Karadžićeve reforme Rus i Bugarin se teže snalaze u srpskoj knjizi. Ona je zato postala znatno bliža Hrvatima i Slovenima. Jedno se plaća drugim, a potreba stvaranja upotrebljivoga modernoga standarda jezično je približila Srbe ostalim južnim Slavenima zapadne grane, ali ih je udaljila od naroda s kojima su kulturnohistorijski najuže bili vezani. Presjekla je živo tkivo. Tako nisu izostale one manje poželjne strane svakoga čistunškoga nastojanja.

Malo smo opširnije razmotrili primjer Karadžićeve reforme jer se na njoj osobito lijepo vidi kako se na čistunstvo nailazi i tamo gdje ga nismo naučili vidjeti. Na njoj se pokazuje kako odbojnost prema tuđicama nije jedini mogući sadržaj purizma i kako se osnovna svojstva čistunstva javljaju i pri drugim sadržajima.

Jednako stoji i s onim purizmom koji se obično tako ne naziva, a sadržaj mu je bezrezervno prihvaćanje svih tuđica, osobito ako jezik iz kojeg potječu uživa, makar časovito, kakav prestiž.⁷ To čistunstvo uključuje vrlo izrazitu odbojnost prema svim kovanicama, neobičnijim riječima i prema tvorbama kojih razumijevanje traži stanovit jezikotvoran napor. Diskvalificira sve što ne leži spremno i ponuđeno na pladnju pamćenja. Od domaćega taj purizam priznaje samo što je najuobičajenije, ali zato traži da se pomnjivo prate moderna frazeologija i leksičke preferencije u jezicima velikoga svijeta.

Svojom uskoćom i svojom isključivošću takav bojovni purizam onemogućuje da se izgradi vlastit istančaniji terminološki sustav jer dopušta jedino da se primjenjuju ulomci raznih aktualnih inojezičnih sustava, a od njih, naravno, nikad ne može nastati suvisla terminologija. Za razumijevanje takva heteroge-

⁶ Usp. Brozović, n. d. 116 i d.

⁷ Isto, strana 49.

noga i neproumljeno naplavljenoga nazivlja potrebno je uvijek donijeti nešto izvana: poznavanje porabe koja je uvedena i ustalila se negdje vani. Aktualna, pa makar i površna, informiranost važnija je tu od produbljena razumijevanja. Aktualnost i prilagodljivost takvom je purizmu nesumnjiva prednost. Zato mu često polazi za rukom da se postavi u naprednu pozu i da nastupa kao da i nije isključivo i bojovno čistunstvo. On, međutim, navodi na površnost, ne upućuje na dublje proumljivanje predmeta, prijeko diskvalificira ozbiljne napore usmjerene prema jezičnom traženju, koči stilističku diferencijaciju riječi, osobito apstraktnijih naziva, jer im pristupa primitivno i jednodimenzionalno, pa je nedvojbeno šteta od njega velika. Po svemu je tome jednak zasukanom čistunstvu koje se okreće protiv tuđica.

Shematična jednodimenzionalnost i stilistička neosjetljivost nužna su svojstva svakoga dogmatskog purizma. Nedostupan je istančanijim preljevimima. Žrtvuje život načelu, pa makar to bilo i načelo leksičke tromosti i neograničene komocije. Kada se samo shvati prava njegova narav, postaje očito da je bojovno čistunstvo ma kakvo ono bilo, neprijatelj stvaralačkom odnosu prema jezičnom izrazu. Zato je ono uvijek neprihvatljivo.

No oni koji, više ili manje grlato, s dubokim ogorčenjem nastupaju protiv purizma često pokazuju da ne razumiju njegove naravi. Vide ga u svakom zanimanju za tvorbene mogućnosti svojega jezika, u pažnji, ljubavi i otvorenosti prema terminološkom iskustvu svih svojih pisaca, a ne samo onih koji su u danom času poznatiji i priznatiji. Njima je čistunačka isključivost i to kada se ne dopušta da mehaničko posuđivanje potisne razvijanje tvorbenih obrazaca i njihovo puno iskorišćivanje, kada se bdiije nad stalnošću i dosljednošću jednom već utvrđenih i provjerenih terminoloških rješenja. Ako se toliko slabo razumije što je to zapravo purizam, lako je obranu jednoga purizma prikazati kao da je napadaj na drugi, tobože jedini. Uistinu se pak nastoji sapeti živ i stvaralački odnos prema naslijeđenim vrijednostima i još neiskorištenim stvaralačkim mogućnostima svojega jezika. Je li onda čudno što sve pozivanje na otvorenost, suradnju, aktualnost, na humanost i visoke ljudske vrednote, tu ne mogu uvjeriti?

Hrvatskomu je književnom jeziku od prvih i davnih početaka svojstvena težnja da se osloni na bogate tvorbene mogućnosti. Književni jezik maloga evropskog naroda koji je, prema mjeri svojih snaga, osobito živo sudjelovao u duhovnim zbivanjima koja su ga s raznih strana zapljuskivala i živo se uključivao u široke kulturne cjeline, morao se, dakako, u mnogome oblikovati prema zadanim izražajnim modelima i uzorima. Uključivao se u jezični svijet koji je postojao oko njega. Pri tome je uvijek bila jasno izražena sklonost da se inojezični obrasci i uzorci ne preuzimaju izravno nego da se prema njima aktiviraju vlastite tvorbene mogućnosti. Je li to purizam? Može li se nazvati isključivim čistunstvom u pravom značenju kako nam se ovdje pokazalo?

Nema dvojbe da je u dugoj povijesti hrvatskoga književnog jezika i toga bilo. U nekim razdobljima i u nekih pisaca više, a u drugima i u drugih manje. Ljudska je slabost uvijek sklona da iz istančanije višeslojnosti sklizne u ravno povučenu jednostranost jer je lakša. Poraba domaćih jezičnih sredstava lako se sama po sebi može shvatiti kao vrijednost. To onda odvodi zasukanoj i odbojnoj isključivosti prema svakoj tuđici, tupi stilističku osjetljivost, razbija uspostavljene odnose, smanjuje misaono bogatstvo i koči stvaralački zamah. Jednom riječju, postaje dogmatsko čistunstvo. Gdje god nas tradicija hrvatskoga književnog jezika upućuje prema njemu ona je loša tradicija i valja nastojati da je se oslobodimo. A to nam neće biti teško jer je glavnina tradicije hrvatskoga književnog jezika nedvosmisleno upravljenaprotiv takva purizma i upućuje nas stvaralačkoj tvorbi i ne manje stvaralačkoj stilističkoj diferencijaciji. To se vrijednosno raslojavanje zasniva na temeljima koji su stari kao i sam hrvatski književni jezik. Što je pomnija i dotjeranija njegova stilistička razina to je manje u njemu mjesta tuđicama, to više pokazuje kako su izdjelane i odnjegovane vlastite njegove naslijeđene izražajne mogućnosti, to više pokazuje stoljetnu brigu i ljubav koje su mu posvetili naraštaji, pokazuje da nije jezik zapušten i osirotio, nego je iskovan i izdjelan, dorastao i tanjim izražajnim zahtjevima. Takvo mu je svečanije odijelo. A u onom radnom, u kućnom i opuštenom, lako i rado prima tuđice, služi se njima kao priručnim i opticajnim pjenezima. I tako je to već od prvih početaka.⁸

I previše je, dakle, pojednostavnjeno, odvodi nas krivim predodžbama, kad se tek tako govori o tradicionalnom hrvatskom purizmu, pa bilo da se to kaže s prijekorom ili s odobravanjem, s osudom ili s razumijevanjem. Radi se zapravo o nečemu mnogo složenijem, o tradiciji koja obvezuje upravo time što joj je strana čistunačka isključivost. I baš zbog toga je se ne odričemo. Ostajemo uz stoljećima utvrđena i potvrđena načela stilističkoga raslojavanja. Dirati u to, ne stvaralački dirati nadograđujući, nego rušilački zanemarujući, može se samo ako zataji osjetljivost za stvorene autentične vrijednosti. A opirati se takvoj neosjetljivosti i suprotstavljati joj istančanu osjetljivost nije bojevni purizam, nije isključivost, nego je zauzetost za kulturne i za ljudske vrijednosti. Otvořenost je, nije zatvořenost.

Otklanjajući dogmatski purizam možemo ga i razumjeti kad se pojavi u danom času. Razumijemo ugrožen narod koji bojevnim purizmom uperenim protiv tuđica odgovara nasrtaju u kojem i njegovu jeziku poriču kvalitete potrebne da bude izraz razvijenije kulture i međunarodne civilizacije. Već jezikom je, kažu, predodređen za podložnu zavisnost. U narodnom je interesu, vele, da se taj jezik zapusti i zatre.

⁸ Usp. odlomak iz varšavskoga referata Dragice Malić koji se navodi u bilježci 2.

Razumijemo i narode koji su prisiljeni da se navrat-nanos uključe u međunarodnu civilizaciju, pa krenu prećem odustajući od svakog traženja, preuzimaju prikladne tudice gdje god se nađu, i pere oštricu borbenoga purizma protiv svega što je u vlastitom jeziku neobičnije i zahtjevnije jer nemaju vremena da se bave time. Treba uhvatiti korak, pa kako bilo. Jedna takva reakcija može i oslabiti osjetila za potrebu onoga drugoga i kod samoga sebe. Sve je to razumljivo, pa i opravdano, možda čak i nužno, u svoj čas. Ali budućnost se na tome ne da zidati. Ona pripada stvaralačkom pristupu. A takav je pristup u hrvatskom književnom jeziku tradicionalan.

O purizmu, dakle, treba razgovarati. Nezaobilazan je kada se radi o jezičnoj kulturi. Bez njega kao produžetka refleksa jezičnoga samoodržanja, kao načela reda i suvislosti, zapravo je i ne može biti, pa su čistunstvo u tome smislu i jezična kultura upravo sinonimi. Drugo je dogmatski i bojovan, zasukan i nedotupavan purizam. On jezičnoj kulturi ne može biti zdravim temeljem, iako korist i od njega u danom času može biti presudna. I potrebno je dobro razmotriti njegovu narav, doista shvatiti što sve jest dogmatsko čistunstvo, a što sve nije. Tek tada je moguće reći pravu riječ. Bez toga je kritika purizma isprazna. Lupa u prazno i ne pridonosi razbistrivanju pojmova. Ostaje bez odjeka. I neupućeni osjeća kad koji isključivi purizam napadajući čistunstvo zapravo brani sebe.

ODNOS IZVEDENICA SA *-telj* I *-lac*

Stjepan Babić

1. Da bismo mogli prikazati odnos izvedenica sa *-telj* i *-lac*, potrebno je najprije prikazati tvorbu izvedenica sa *-lac*¹ u osobinama relevantnima za ovakav prikaz.²

2. Kad je riječ o sufiksu *-lac*, valja odmah reći da bi se postanak svih imenica sa završetkom *-lac* mogao protumačiti i tako kao da su izvedene od osnove glagolskoga pridjeva radnog sufiksom *-ac*, kako to npr. kaže T. Maretić u svojoj gramatici. On polazi od formalne analize: *čuvao, čuval-a + -ac > čuvalac*, ali kako uzima u obzir i značenje, odmah nailazi na teškoće. Govoreći o sufiksu *-(a)c*, kaže:

¹ Tvorba izvedenica sa *-telj* prikazana je u članku *Tvorba imenica sufiksom -telj*, J, XXI, str. 6.-12.

² Za taj odnos nije relevantan naglasak pa se ovdje nećemo na nj ni osvrnuti.